

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

(ՏԱՂՈՒԱԾՔ)

ԵՐԿՈՒ ԴԻՒԱՆԱԿԱՆ ՔՂԹԵՐ

ՅՈՎՀԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՔՈՎ, ԵՒ ԱՆՈՆՑ ՎԱԽԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Յովհանն Կաթողիկոս՝ իր Պատմութեան մէջ մեզ կը ներկայացնէ երկու դիւանական գրութիւններ, որոնք ոչ միայն քաղաքական, այլ և Հայոց եկեղեցական պատմութեան համար առաջնակարգ կարեւորութիւն ունին.

Ա. — Նիկողայոս Պատրիարքի թուրք առ Բովհաննէս Կարողիկոս Հայոց՝:

Բ. — Բովհանն Կարողիկոսի թուրք առ Կոստանդին Կայսր՝:

Պաշտօնական այս երկու թղթերը պէտք

է յունարէն քնազիր մ'ունեցած ըլլան՝, երբ անոնք վաւերական են:

Գալով այս խնդրոյս, աննպաստ կարծիք մը յայտնուեցաւ սոյն Հայկական Ճեմարանի նախորդ բանախօսութիւններէն միոյն մէջ:

Դիտել տրուեցաւ՝ որ Վիրք՝ Նիկողայոսի նամակին մէջ՝ ստորակարգեալ կը նշանակուին Հայոց Կաթողիկոսին՝ Յովհաննէսի՝, մինչդեռ անոնք երեք դար առաջ արդէն բաժնուած էին Հայոցմէ:

1. ՏԳ. Երուսաղէմ, ԳԼ. ԾԴ. էջ 333.
2. Յաղաք գրելոյ Նիկողայոսի Պատրիարքին Կոստանդնուպոլսոյ նամակ առ Յովհաննէս Կաթողիկոս, և նորա եւս գրելոյ առ Կոստանդին Կայսր:

Նամակի սկզբնաւորութիւնը.

« Վ սեմականի և աստուածաբնի Հոգեւոր Հօր՝ Տնան և յաւէտ սիրելի եղօր մերում Յովհաննէս Կաթողիկոսի Հայոց մեծաց՝ ի Նիկողայոսէ ողորմութեամբ Աստուծոյ յարեպնդնալուսէ Կոստանդնուպոլսի և ի ծայռայէ ծառայից Աստուծոյ Տերամբ խնդալ »:

3. Գրեցի Քաղթ առ Կոստանդին կայսր օրինակ զայս. « Գերարուն և ինքնակալ կայսր Հռոմայեցոց օգոստոս Կոստանդինոս, յաստուածուաւ պսակեալ և պերճացեալ մեծ և բարեխաղթ թագաւորք արեգեբաց, և այլն »:

4. Բիւզանդիոնի վրայ թագաւորող արշակունիները հաւանորէն Հայերէն չէին գիտեր:

Այս կէտիս նկատմամբ Կոստանդին Գերսիսեռուսէմ Հեռաբրքորական տեղեկութիւն մը կու տայ՝ De administrando imperio գրքին ԽԳ ղԼԽոյն մէջ. (էջ 185, ըստ ապագրութեան Պլանին):

Նա ևս յիշէ բիւզանդական արքունեաց մէջ պաշտօնեայ մե՛ր ևր կը կոչուէր Հայոց թագաւոր. « Θεοδωρου τδω τδων Ἀρμεν(ων) ειρημενους »:

Վերոյիշեալ Թէոդորէ կ'ապրէր Լեւոն Իմաստասէրի ժամանակ, Գալով Հայոց թագաւորներու իշխանութեան, և թուի թէ անոնց դիւսպմանակաւ Հեղինակութիւն մ'ունէին, Լեւոն Իմաստասէր, օրինակ իմ, Սիւնուա անուամբ ներքինին կ'ուզէ Հայաստան գրկել. Թէոդորոս, Հայոց թագմանը, արգելք կը հանդիսանայ և կը յաշտի անոր սեղ ուղարկել տալ ուրիշ պալատական մը՝ Կոստանդին անուամբ:

5. Թագաւորութիւն, 1806, սեպտեմբեր, էջ 403:

6. « Յաղաք Հայոց, Վրաց, և Աղուամից միահաժուտ քոյղ հաւատացեալ հօտիցդ »:

Այս բացատրութիւնը կ'ընէ Նիկողայոս, պատրիարք Կոստանդնուպոլսոյ, խօսելով առ Հայոց Կաթողիկոսին. Յերաբի թէ մը գծուարին է հաւատալ՝ որ յոյն Հայրապետը այսքան անզոյշ առատաձեռնութեամբ վարուած ըլլայ Հայ Կաթողիկոսի արողորհներուն հետ, և ի սկզբուն ընթերցողը կը կասկածի որ մի՛ գուցէ նամակը, կամ զէ՞ք այդ բացատրութիւնը, ազգամու ընդորինակողի մը յանձնած ըլլայ՝ Քայսր այս կասկածը կը փառաբերէ յաշտող իսցերէն յառաջ եկած մեկնութեան ուղիները, ինչ որ պիտի տեսնենք յետոյ:

Մեւ կողմէն ընդգծեալ և ինքրական բացատրութիւնը ձեռագրական ո՛ր և է Քերուսիւն չունի:

Ներկայիւս պիտի ջանանք ապացուցանել՝ թէ Նիկողայոսի նամակն աս Յովհաննէս Կարողիկոս և Յովհաննէս Կարողիկոսի նամակն աս Կոստանդին վաւերական թղթեր են, և կարող ենք վստահաբար գործածել զանոնք։

Վաւերականութեան խնդիրը քննելի է, այն ծանրակշիւ հետեւութեանց համար՝ զորս կարելի է ստանալ այդ երկու կարեւոր թղթերու բովանդակութենէն։

Ա.

Դիտելի են, Նիկողայոս — պատրիարքի — նամակին մէջ, հետեւեալ կէտերը.

1. — Նամակի շարժառիթն և ոգին՝ դիտունգիտական է, և ոչ աստուածաբանական։ Պօղոսը հայրապետ պատերազմի կարգադրութիւններ կ'ընէ, քրիստոնէայ ազգաց քաղաքական յարաբերութիւնները բարու քելու կ'աշխատի։ Ապահովապէս այդ պիտի չըլլար զբաղմունքը այն կեղծոյին, որ նպատակ ունէր Հայոց կաթողիկոսի եկեղեցական հեղինակութիւնը մեծցնել։ Միւս կողմէն թէ ինչո՞ւ հայրապետ մը քաղաքականութեամբ կը զբաղի, զարմանալի երեւոյթ

մ'է դա, որուն մեկնութիւնը չկայ Յովհաննէս Կաթողիկոսի քով, բայց կը գտնուի պատմութեան մէջ, որ զայն լուսաբանած ժամանակ, ապացոյց մը կու տայ թղթոյն վաւերականութեան։

Սա ճիշդ այն Նիկողայոսն է, — Բիււանդական պատմութեան մէջ հռչակաւոր, — որ զԵւթիմիոս հայրապետ կրօնաւորնէրու ձեռքով զանակոծել տալով՝ Աղեքսանդր Արշակունւոյ շնորհիւ գահ ելաւ (912), Պերփիոտօսէի ինսամակալն եղաւ (913), կայսր օծեց զԻովաննոս (920), և երեքտասան տարի հայրապետութիւն ընելէ վերջ՝ մեռաւ 925ի մայիս 17ին, երբ միասին կը թագաւորէին Իովաննոս Լեկաբնոս և Կոստանդին Պետիքոտօսէն։

Ինչո՞ւ ուրեմն Նիկողայոս Հայաստանի քաղաքական գործերով կը զբաղի. որովհետեւ ինքն էր Պերփիոտօսէն կայսեր ինսամակալը, տերութեան գործերու վարիչը, իրապէս կայսրը։

2. — Նամակը, թէպէտ շատ համառօտ, այնուհանդերձ յունարէնէ թարգմանուած ըլլալու հետքեր կը պարունակէ։

Ահաւասիկ իր սկզբնաւորութիւնը.

« Վսեմականի, աստուածաբարի և հո-

Նիկողայոս կ'ըսէ. « Կարծեմ ոչինչ զանախու է ի քէն, տէր իմ, ի քոյա յաստուածաբարութենէդ՝ յոյժ արժանութիւն և անպակաս ցածր սրտից մերոց յազգաս Հայոց և Վրաց և Աղուանից միաճամուռ քոյդ հաւատաւ, ցեալ հօտից »։

Յետ այսպէս յոյճակի մեւը գործածելու, Նիկողայոս կ'ըսէ. « Ձի թէպէտ մարմնով մեկուսի եմք, և ալօց ոչ տեսեալ զվտանգ հօտի ծնորդ »։ այս եղանկի մեւը, նախորդին հետ անհերքաւանկ, ընդօրինակով սխալ մը կ'սկսածնէ կու տայ։ Պէտք է զիտել նաեւ որ բնականաբար կը սպասուէր լսել « միահամուռ քոյդ հաւատաւ, ցեալ հօտից »։

Կարելի չէ՝ ուրեմն եմքաղորդի որ նախնական քննչերն ունէր՝ « միահամուռ ի Քի հաւատացեալ հօտից »։ Եւսկից յառաջ եկած ըլլայ, նոյն իսկ սակամայ, խնդրական բացատրութիւնը. Բիւզանդիոն բարձր քրիստոնէայի մարտիկանք կը համարէր ինքզինք, անոնց ի գործիստի հաւատացեալ ըլլալուն համար, ոչ եթէ այլոց զաթողիկոսիմ Ծոփեր ըլլալուն համար։ Համարձեցնելու անհամար քաղաքական արտայայտութիւն մը կը պահանջուէր փոքրիշէալ զերքին մէջ։ Գիտուի նաեւ որ

կը յաջորդէ, իբր հակադրութեւ, յիշատակութիւնը՝ « Ստակիմնոս իսմայէլեան բռնակալացն »։

Այսպիսի մեկնութիւն մը սակայն պէտք ենք մերժել, որովհետեւ յաջորդ պարբերութեան մէջ որոշակի կ'ըսուի. « Քոյոցդ հօտից, Հայոց, Վրաց, և Աղուանից »։ Այլապէս. « Եւ արդ պարտ է ձերում արքայութեանք բերան ի բերան և թղթով և պատգամօց և նախկողպոսք և քահանայիւք և սրբօք արարեց զուն գործել, և ի բաց ի միջոյ բռնալ զար հակառակութիւնս զոց » (Վրաց և Աղուանից)։

Կաթողիկոս մը, որ իրաւունք ունի նախկողպոսներ և քահանայներ ուղարկելու ի Վիրս և յԱղուանս, իրաւունք ունի զանոնք իր հօտիքը նկատելու։

1. Առանցքաց թուղթս առ Կոստանդապոլս, և առ աւագն Արքեպիսկոպոս, իրաւունքով առ ի լսել իրաւունք ձեռքոց և ժողովուրդ զնոյ միմեանս հարուստ, և նայել ի սէր և ի միաբնութիւն և ի հաշտ խաղաղութիւն ընդ միմեանս և ընդ հասարակ իշխանս Հայոց և Աղուանից և միանալ միմեանս և մարտնչել ընդդէմ ամբարիշտ թշնամաւորս Ապուսիմայ, զի մի՛ հասարակ ձեզ կու թուաւ եղբիք, և որ ընդ ձեզ այլ էս մերձաւորաց ազգաց սոսանումն բերքի »։

գեւոր հօր» — Բնականաբար ընդգծեալ բառը՝ ի սկզբան վսեմ բառեր սիրող հայ գրիչ մը կ'ենթադրէ, և պաշտօնական գոյն չունի. բայց երբ յունարէն բնագրին մէջ Ξεφθορός բառը ենթադրենք, որ կը նշանակէ թէ՛ քարեպաշտ, և թէ՛ արքունական, վսեմ, վեհափառ, և եղբուքիւնը կը պարզուի. Նիկողայոս պատրիարգ պէտք էր գրած ըլլալ:

« Բարեպաշտի, աստուածասիրի, և հօգեւոր հօր », — կաթողիկոսի յարմար մակդիրներ, — բայց Թարգմանիչը յունարէն բառը իր երկրորդ նշանակութեամբ գործածած է:

Յ. — « Եհնա ի վերայ դառն տագնապ չարաբանաց և նեղութեան ի Սառակիոս իսմայելեան բռնակալացն »: Սառակիոս բառը, ամբողջ ձեւովն արդէն՝ յունական, Սիրակուսա քաղաքին անունէն ելած է. Յոյներ, միշտ ռազմական յարաբերութեանց մէջ ըլլալով Սիրակուսայի Արարներուն հետ, իրենց համար ընդհանրացած նշանակութիւն մ'ունէր այդ անունը, մինչ Հայերը՝ հարաային, հազարացի, իսմայելացի բառերը սովոր էին գործածել:

Գ. — Թեպէտ կ'ըսուի « Հայոց, Վրաց և Աղուանից միահամուռ քոյր հաստացեալ հօտից », բայց կարելի չէ եզրակացնել թէ նամակի գրողը՝ Հայոց կաթողիկոսի հեղինակութիւնը մեծցնելու դիտակէտն ունեցած է, կամ թէ նոյն ժամանակին՝ Հայոց և Վրաց մէջ եղած եկեղեցական շփոթութիւնը մոռցուած ըլլան, զի քիչ վերջ, նոյն նամակին մէջ, կ'ըսուի.

« Զիրաքանչիւրոց գիրատունսն յիրաքանչիւրսն ընձեռենք, որպէս և վայելի իսկ ձերոսմ սրբաբանաց. զի յառաջագոյն իսկ ի կարգս քանոնայապետութեան իւրաքանչիւր ոք հաստատեսցի »:

Ոչ մէկ բացատրութիւն աւելի յատկանշական չի կրնար ըլլալ նոյն դարուն նկատմամբ՝ քան ի մէջ բերուածը: Կոստանդնուպոլսի հայրապետը՝ ս' միայն եկեղեցական կոիւներ կ'ակնարկէ, այլ նաեւ փափկանկատ գգուշաւորութեամբ մը՝

կը յանդիմանէ Հայոց կաթողիկոսը, և կը յորդորէ ուրիշին իրաւունքները ճանշնալ:

Կ'երեւի թէ ինչպէս Բագրատունիք քաղաքականորէն գերիշխանութիւն ստացեր էին Վրաց և Աղուանից վրայ, հայ կաթողիկոսն ալ, այդ եղելութեան հետեւանքով, ստացեր էր անոնց վրայ առաւելութիւն մը՝ զոր կ'ընդունի նաեւ Պօլսոյ պատրիարգը. բայց պէտք է հայ կաթողիկոսը զեղծած ըլլայ այդ հանգամանքէն, խոնարհեցնել ու ճնշել ջանալով Վրացիները, ու զանոնց Պօլսոյ պատրիարգին բողոքելու հարկին մէջ գրած:

Արդ, գրութիւն մը, ուր Հայոց կաթողիկոսի հեղինակութեան աննպաստ ակնարկներ կան, չէր կրնար հայ ոգգամոյսի մը կեղծիքն ըլլալ:

Երբ գրուած է Նիկողայոսի նամակն առ Յովհաննէս կաթողիկոս:

Նիկողայոս մեռած է 925ի մայիս 17ին. վերոյիշեալ նամակի գրութեան իբր ժամանակագրական վերջին սահման կարող չենք 925ը դնել. պէտք է հինգ տարի եւս նուազեցնել. Ռոմանոս Լեկաթեոս կայսր եղաւ 920ին, և իսկոյն Պերփեռուժէնի խնամակալները հալածեց արքունիքէն: Ուրեմն 920էն յետոյ՝ Նիկողայոս կարող չէր կայսր կողմէն նամակ գրել, առանց Ռոմանոսի յիշատակութիւնն ընելու, և մանաւանդ՝ իբր բացարձակ տէր՝ հրահանգներ զրկելու:

Միւս կողմանէ՝ նամակը չի կրնար 913 թուականէն առաջ գրուած ըլլալ, — վասն զի Պերփեռուժէն այս թուին զահ ելաւ, խնամակալներու ձեռքին տակ, — ուրեմն Նիկողայոսի առ Յովհաննէս կաթողիկոս նամակը՝ գրուած է 913-920:

Բ.

Դեռ աւելի վստահաբար կարող ենք շեշտել՝ Յովնան Կաթողիկոսի առ Կոստանդին գրած նամակի վաւերականութիւնը: Կը պարունակէ այնպիսի ակնարկութիւններ՝ զորս պիտի չկարենայինք ըմ-

բրոննել՝ առանց պատմական ճշմարտութիւնները օգնութեան կանչելու:

1. — Այնտեղ կ'ըսուի. « Թագաւորը տիեզերաց ... երկնացեղիկ ինն դասուց համեմատք »: Ինը թիւը գոյութեան ինչ պատճառ ունի այստեղ, երբ նամակը՝ միայն կոստանդին Պերփեռուսէի ուղղուած է. — ի գուր է նամակին մէջ փնտռել. պատմութեան պէտք է դիմել:

Ռոմանոս Լեկարենոս, երբ կայսր եղաւ, 920ին, մի առ մի կայսր հրատարակեց իր որդիները, Այսպէս բեզանդական պալատին մէջ կային հինգ ինքնակալներ, որոնցմէ չորսը՝ ամուսնացած. հետեւապէս պալատին մէջ կային ինը կայսերական անձինք. « երկնացեղիկ ինն դասուց համեմատք », ինչպէս կ'ըսէ Յովհան Կաթողիկոս:

2. — Նամակը յիրաւի անվաներակա նութեան երեւոյթ մ'ունի, ըստ որում ուղղուած է առ՝ Կոստանդին, որ միայն իր վերջին տարիները, (944-959) միայնակ թագաւորեց. բայց այս՝ յայտնապէս յառաջ կու գայ ձեռագրական պակասէ մը: Եւ յիրաւի պէտք է դիտել որ յետ մէկ անձի մը ուղղելու խօսքը՝ յանկարծ կը սկսի յոգնակի ձեւը գործածել:

« Գերարուն և ինքնակալ կայսր Հռովմայեցւոց օգոստոս Կոստանդինոս, յաստուածուստ պսակեալ և պերճացեալ մեծ և բարեբաղդ թագաւորը տիեզերաց, աստուածասէրք և բացկաշտք, ի հանդիսի կենացս՝ հասարակաց լուսաւորութեանց վերակացորդ, և հանուրց եղելոցս ճշմարիտ խաղաղարարք ... ողջութիւն և ինքնակալ և աստուածապսակեալ թագաւորացդ ... եղիցի գնալ ձեզ », և այլն:

Անտարակուսելի է ուրեմն՝ որ ընդօրինակողաց անփութութեան շնորհիւ է, որ հետագայ նամակը զուրկ է պաշտօնական ձեւէ և կայսերաց անուններէն, գոնէ անտեղի է ենթադրել՝ որ Յովհան Կաթողիկոս՝ միւս կայսերաց անունները կ'անգիտանար:

3. — Նամակին մէջ, յետ յոգնակի ձեւը

գործածելու, յանկարծ կ'ըսուի. « Աստուծոյ սպասաւոր և մեզ ի բարիս բարեացապարտ և ինքնակալ զրիստոսապսակեալ, կայսր Հռովմայեցւոց ... խորհուրդ խօսողացս ի ձեզ հային »:

Նկատելով եզակիի և յոգնակիի այդ անկապ խառնուրդը, և միանգամայն այն պարագայն՝ որ Ռոմանոս ինքզինքն և իր որդիքները կը նկատէր ճշմարիտ ինքնակալ, և չէր հանդուրժեր Կոստանդին Պերփեռուսէին՝ օրինաւոր կայսր նկատուելու զաղափարին, կը տարակուսինք որ մի՞ գուցէ « Քրիստոսապսակեալ կայսր Հռովմայեցւոց » բառերը յատուկ անուններու աղաւաղումներն ըլլան. թերեւ Յովհան Կաթողիկոսի նախնական բնագրին մէջ կային հետեւեալ անունները « Քրիսթոփոս, Ստեփանոս, կայսր Ռոմանոս »:

Ապագայ ընդօրինակող մը՝ կայսր Ռոմանոս « Հռովմայեցի կայսր » բառի յուսական ձեւով գործածութիւնը կարծեւով՝ թարգմանած է զայն, և անոր հետ նաեւ՝ Քրիստոփոս և Ստեփանոս բառերը. այսպէս տուեր է մեզ՝ « Քրիստոսա-Պսակեալ կայսր Հռովմայեցւոց » ձեւը:

Այլապէս անհնարին պիտի ըլլայ մեկնել (եթէ ոչ պակաս մ'ենթադրելով) թէ ինչպէս յետ « կայսր Հռովմայեցւոց » ըսելու՝ կը յաջորդեն հետեւեալ բառերը. « Խորհուրդ խօսողացս ի ձեզ հային ... » « Ի հովանի թեւոց ինքնակարգ », և այլն:

Երբ պէտք է գրած ըլլայ Յովհան Կաթողիկոս՝ իր այս նամակը:

Ոչ կանոնի քան 920, երբ Լեկարենոս թագաւորեց, ոչ ուշ՝ քան 944, երբ Լեկարենի ընտանիքը գահէնկէջ եղաւ:

Առաջին եզրը կարող ենք նոյն իսկ աւելի մերձեցնել, գրութեան թուականը դնելով ո՛չ յառաջ քան 925, զի 924ի դեկտեմբերին՝ Կոստանդին և Ստեփանոս կայսր հրատարակուեցան. երկրորդ եզրն ալ կարող ենք յառաջ բերել մինչեւ 931,

1. Լեկարենի որդիքներն էին Կոստանդին, Քրիստոփոս, Ստեփանոս:

զի այս թուականին՝ Ռոմանոսի Գրիստոփոս (կամ Գրիստափոր) որդին մեռաւ. ուրեմն Յովհանն Կաթողիկոսի թուղթն առ կոստանդին՝ գրուած է 925-931:

Այսպէս կը հասնինք մենք հետագայ հզրակացութեան.

1. — Յովհանն Կաթողիկոսի ի մէջ բերած դիւանական թղթերը՝ ոչ եթէ յաւելուածներ են, այլ մասն կը կազմեն պատմութեան բնագրին, բայց զըշագրական աղաւաղմանց ենթակայ եղած են:

2. — Հայոց եկեղեցական հեղինակութիւնը, քաղաքականին հետ աշխարհակալութեան ելած՝ ոչ միայն առաւելութիւն մը ձեռք բերած էր Վրաց և Աղուանից նկատմամբ և չէր ստուկ primus inter pares, — ինչպէս կը համարի Գեւորցեր, — այլ նաեւ անոնց իրաւունքներուն եւս տիրանալու փորձեր կ'ընէր:

3. — Հայոց մանր թագաւորները, իրենց իշխանութեան նախանձախնդրութեամբը հաւասարակշռութիւն մը յառաջ բերած էին և իրարու հեղինակութիւնը սահմանափակած. այս պատճառաւ Հայոց Կաթողիկոսը միայն կը մնար իբրեւ Հայաստանի ընդհանուր իշխան, մութեան կեդրոն, կապ մը՝ ոչ միայն Հայոց թագաւորին և նախարարներուն, այլ նաեւ Հայոց, Վրաց, Ախիսպաց, Աղուանից իշխաններուն միջեւ:

4. — Հայք և շրջակայ ազգեր ընդհանուր դաշնակցութեան մը կազմակերպութիւնն ունէին, ըրիստոնէական ոգով կապուած, և նախազահ ունենալով խիզանդիոնը, որմէ կու գային կարեւոր հրահանգները՝ առ թագաւորն Հայոց: Այդ շարժառիթը պէտք չէ մոռնալ՝ երբ Բագրատունեաց շրջանի քաղաքական դէպքերը քննութեան կ'առնուին:

Դժբաղդաբար այնքան սակաւ են, մեր պատմւոց մէջ, պաշտօնական հարազատ թղթեր՝ իրենց դարը արտայայտող, — ինչպէս են անոնք՝ զորս Յովհանն Կաթողիկոս ի մէջ կը բերէ:

Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱՅԵԱՆ

ՆԱԽՆԵԱՑ ՆՈՐ ԾԱԾԿԱՆՈՒՆ ՄԸ

Մեր Ս. Ղազարու մատենադարանին թիւ 1371 տաղարանին վերջին էջին մէջ՝ հետեւեալ նոտրագիր յիշատակարանը կ'ընթեռնունք. « Ասացաւ սակաւ բանս ուսեմն մեղաւոր և անարժան ծառայէ Կաֆացի ԴնՏ. ԺՃՌ. ԷՀԻ. ԲՄՍ. ԶՈՑ. Է՝ ԹՎԻՆ ՌՂԶ (1647) »: Յիշատակարանս կցուած է տաղի մը՝ որ սա խորագրին ունի. « Ուսեմն մեղաւորի ասացեալ ըստ իւր անձին » և կը սկսի « Խնայեա՛ մարդասէր Աստուած », և այլն. և տաղիս տուններուն սկզբնատառերը կը յօդին. « Խայիկ անարժանի երգ ». այս լոյս կու տայ մեզ՝ թէ վերոյիշեալ ԴնՏ... և այլն. ծածկանունը պէտք է խայիկ ընթեռնուլ, բայց թէ ինչպէս:

— Այդ տառերը ԴնՏ՝ իբր թուանշաններ պէտք է նկատուի. Դ = 4. Ն = 400. Տ = 4000. (միաւոր, հարիւրաւոր, հազարաւոր), երկրորդը՝ Ժ = 10, Ժ = 100, Ռ = 1000. (տասնաւոր, հարիւրաւոր, հազարաւոր), և այլն: Ինչպէս կը տեսնուի՝ նախորդին մէջ կը պակսի Գին տասնաւորը որ է 40 = Խ. երկրորդին մէջ 10 միաւորը որ է 1 = Ա, երրորդին մէջ 7ին հարիւրաւորը 700 = Զ, չորրորդին 2ին տասնաւորը 20 = Ի, հինգերորդին 6ին տասնաւորը 6 = Կ. պակսած տառերը իրարու կցելով՝ կ'ունենանք « ԽԱԶԻԿ » անունը:

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ